

MAKTABGACHA TA'LIMDA EKOLOGIK TARBIYA MASALALARINING YORITILISHI

Sultonov Shuxrat Adxamovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti,

O'zbekiston, Shahrisabz shahri

Qosimova Zuhraxon G'afur qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti

O'zbekiston, Shahrisabz shahri

Omonova Risolat Pardayevna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti

O'zbekiston, Shahrisabz shahri

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyani shakllantirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Unda ekologik tarbiyaning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni, uning dolzarbligi hamda bolalarda ekologik ong, ekologik tafakkur va ekologik madaniyatni rivojlantirish zarurati asoslab berilgan. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ekologik tushunchalarni tanlash mezonlari, tirik organizmlarning yashash muhiti bilan o'zaro bog'liqligi va moslashuvchanligi misollar orqali yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ekologik tarbiya, maktabgacha ta'lim, ekologik ta'lim, ekologik ong, ekologik tafakkur, ekologik madaniyat, tabiat bilan tanishtirish, bioekologiya, autekologiya, yashash muhiti, moslashuvchanlik (adaptatsiya), sog'lom turmush tarzi.

ОХРАНЕНИЕ ВОПРОСОВ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Султанов Шухрат

доцент Шахрисабзского государственного педагогического института

Узбекистан, город Шахрисабз

Касимову Зухраxon

магистрант Шахрисабзского государственного педагогического
института

Узбекистан, город Шахрисабз

Омонова Рисолат Пардаевна

магистрант Шахрисабзского государственного педагогического
института

Узбекистан, город Шахрисабз

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы формирования экологического образования у детей дошкольного возраста с научно-теоретической точки зрения. В ней обосновывается роль экологического образования в современной

системе образования, его актуальность, а также необходимость развития у детей экологического сознания, экологического мышления и экологической культуры. Также на примерах выделены критерии отбора экологических понятий с учетом возрастных и психологических особенностей детей дошкольного возраста, взаимосвязи и приспособленности живых организмов к окружающей среде.

Ключевые слова: экологическое образование, дошкольное образование, экологическое образование, экологическое сознание, экологическое мышление, экологическая культура, ознакомление с природой, биоэкология, автоэкология, среда обитания, адаптация, здоровый образ жизни.

COVERAGE OF ENVIRONMENTAL EDUCATION ISSUES IN PRESCHOOL EDUCATION

Sultanov Shukhrat Adkhamovich

*Associate Professor of the Shakhrisabz State Pedagogical Institute
Uzbekistan, Shakhrisabz city*

Kasimova ZuhraKhon Gafur kizi

*Master's student of the Shakhrisabz State Pedagogical Institute
Uzbekistan, Shakhrisabz city*

Omonova Risolat Pardayevna

*Master's student of the Shakhrisabz State Pedagogical Institute
Uzbekistan, Shakhrisabz city*

Abstract. *This article examines the issues of forming ecological education in preschool children from a scientific and theoretical perspective. It substantiates the role of ecological education in the modern education system, its relevance, as well as the need to develop ecological consciousness, ecological thinking, and ecological culture in children. Also, the criteria for selecting ecological concepts, taking into account the age and psychological characteristics of preschool children, the interrelationship and adaptability of living organisms with the environment are highlighted with examples.*

Keywords: *ecological education, preschool education, ecological education, ecological consciousness, ecological thinking, ecological culture, introduction to nature, bioecology, autoecology, living environment, adaptation, healthy lifestyle.*

Kirish. Hozirgi kunda ekologik tarbiya - maktabgacha ta'lim pedagogikasining yangi yo'nalishi va dolzarb jihatlaridan biridir. Sayyoramizning ekologik holati va uning yomonlashuvi tendensiyasi hozirda yashayotgan odamlardan mavjud vaziyatni tushunishni va unga ongli munosabatda bo'lishni talab qiladi. Ekologik muammolar barcha materiklar va har bir davlatga xosdir. Ular O'zbekistonda ham mavjud hamda har bir mintaqah (hudud)ga xosd farqlanadi.

Hozir har bir hududda yashovchi aholi bolalar salomatligining tobora yomonlashib borayotganini yaxshi bilishadi. Bunga tuproq, suv va havoning turli xil ifloslanishi sabab bo'lmoqda, natijada odamlar sifatsiz oziq-ovqatlar iste'mol qiladilar, sifatsiz tozalanmagan suv ichadi, chiqindi gazlari ko'p bo'lgan havodan nafas oladi.

Shu boisdan ekologik muammolar va ularni bartaraf etish zarurati ta'limda yangi yo'nalish - ekologik yo'nalishni vujudga keltirdi: insonning tabiat bilan qanday ta'siri va unga qanday munosabatdaligi, tabiatda qanday qonuniyatlar mavjudligi va nima uchun insoniyat ularni e'tiborsiz qoldirishga haqli emasligini hamma tushunib yetmoqda. So'nggi yigirma yillik ekologik ta'lim va tarbiyani shakllanish davri bo'ldi. Bu "ekologik ong", "ekologik tafakkur", "ekologik madaniyat", "ekologik ta'lim", "maktab o'quvchilari, talabalarning ekologik ta'limi" va boshqa ko'plab yangi tushunchalarni, shu jumladan "maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik tarbiyasi" tushunchalarini ishlab chiqishni taqozo etdi. Xuddi shu davrda ekologik ta'limning samarali usullarini izlash, bolalar va yoshlarni o'qitish va tarbiyalash texnologiyalari yaratish masalasi dolzarb hisoblanmoqda.

Asosiy qism. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishning ilmiy asoslari. Maktabgacha yoshdagi bolaning tashqi muhitga e'tibori deganda tabiatning turli obyektlari kiradi, shuning uchun uning o'simliklar, hayvonlar, jonli tabiat hodisalari bilan tanishishi zarur - bu atrofdagi dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani egallashning tabiiy jarayonidir. Kattalarning ushbu maqsadga muvofiq rahbarligi ostida o'tishi bu jarayon turlicha ilmiy asosga ega bo'lishi mumkinligini anglatadi.

Hozirgi vaqtda tabiatshunoslikda yo'nalishlar o'zgarmoqda: xususan, kishilar dunyoqarashida shu paytgacha hukmronlik qilib kelgan biologik asos o'rnini tabiatga, kishilar yaratgan buyumlarga va insonning faoliyatiga yangicha - ekologik qarash shakllanmoqda. Ekologik dunyoqarash odamlar hayot faoliyatining barcha sohalarida asosiy bo'lib qolmoqda; u ko'p jihatdan davlat siyosatini, ishlab chiqarish, tibbiyot, madaniyat rivojlanishini belgilay boshladi.

Ekologik dunyoqarash ta'lim-tarbiya mahsuli bo'lib, uning shakllanishi insonning ko'p yillik hayoti va ta'limoti davomida asta-sekinlik bilan amalga oshadi. Bu jarayonning boshlanishi esa maktabgacha ta'limda ya'ni bolalik davriga to'g'ri keladi, bu davrda dunyoni anglash va predmetli-tabiiy muhit bilan amaliy o'zaro ta'sirning dastlabki asoslari qo'yiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash - bu bolalarni tabiat bilan tanishtirish bo'lib, uning asosida ekologik yondashuv yotadi, bunda pedagogik jarayon ekologiyaning asosiy g'oyalari va tushunchalariga tayanadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ekologik tarbiya berish metodikasini

tuzishda qanday tushunchalar ahamiyatga ega degan savolga javob shundaki aniqlanishi kerak bo'lgan birinchi tushuncha bu "ekologiya" tushunchasi: uning ortida nima turibdi, qanday jarayonlarni tushunish nazarda tutilmoqda.

Rus olimi ekolog N.F.Reymers "ekologiya" tushunchasini ta'riflashda bir-biridan farqli darajada ajratiladigan beshta yo'nalishni ajratib ko'rsatadi. Undagi ekologik tarbiyaning ilmiy asosini belgilash uchun ekologiya tushunchasining organizmlarni yashash muhiti bilan va o'zaro munosabatlarini o'rganuvchi bioekologiya fani sifatidagi birinchi (tub) ta'rifi ahamiyatlidir.

Bioekologiya uchta bo'limi mavjud bo'lib, ularda o'zaro munosabatlar ko'rib chiqiladi:

1) alohida yashovchi organizmning yashash muhiti bilan aloqasi (avtokologiya);

2) areali (tarqalish hududi) turlicha bo'lgan o'simlik va hayvon turlari populyatsiyalari (demekologiya);

3) tirik organizmlar jamoalari va ular birgalikda yashaydigan muhiti (sin ekologiya).

Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini, ularning ruhiy va shaxsiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, bioekologiya bo'limlari turli darajada maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashning ekologik metodikasini yaratish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Tushunchalar va ekologik materiallarni tanlash me'zonlari ikki jihatdan iboratdir:

- ularning ko'rgazmali taqdim etilishi;
- amaliy faoliyatga kiritish imkoniyati.

Maktabgacha yoshdagi bolalikda tafakkurning ko'rgazmali-harakatli va ko'rgazmali-obrazli shakllari ustunlik qiladi, ular faqat tabiat haqidagi maxsus tanlab olingan va yoshga moslashtirilgan ma'lumotlarni tushunish va o'zlashtirishlari mumkin.

Eng mos keladigan avtokologiya bo'limi - bolalar aniq, alohida olingan tirik organizmlar bilan o'ralgan hududdagi, ko'chadagi (uy yonidagi, bolalar bog'chasi uchastkasidagi) xona o'simliklari va o'simliklar, hamma joyda yashaydigan uy va manzarali hayvonlar, qushlar va hasharotlar bolaga ekologik nuqtayi nazardan - ularning yashash muhiti bilan bevosita o'zaro ta'sirida tanishtirilishi mumkin. Katta odam bu o'zaro ta'sirni ko'rsatishni maqsad qilib qo'yadi va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan: o'simliklar va hayvonlarning yashash sharoitlari nimalardan iborat, ular bu sharoitlar bilan qanday o'zaro ta'sirda bo'ladilar, deb kuzatib boradi. Shunday qilib, metodikani tuzishda ishlatilishi mumkin bo'lgan birinchi ekologik tushuncha tirik

organizmning yashash muhiti bilan o'zaro bog'liqligi tushunchasidir. Buning sababi shundaki, har qanday tirik organizmda uning ichki imkoniyatlari bilan qondirib bo'lmaydigan ehtiyojlar mavjud. Tirik organizm (tirik mavjudot, individ) ning ehtiyojlari tashqi muhit omillari bilan qondiriladi. Bu, eng avvalo, moddalar almashinuvi orqali hayotiy energiyani yaratadigan va individga hayotning barcha sohalarida o'zini namoyon qilish imkonini beradigan ozuqa moddalari, suv, kislorodga bo'lgan ehtiyojdir.

Autekologiya bo'limidan o'rin olgan navbatdagi muhim tushuncha - organizmning yashash muhitiga morfofunktsional moslashuvi (adaptatsiyasi) mohiyatan avvalgisining davomchisi yoki aynan o'xshashi hisoblanadi: u tirik mavjudotning yashash muhiti bilan o'zaro bog'liqligi mexanizmini ochib beradi, bu o'zaro bog'liqlik qanday sodir bo'ladi, degan savolga javob beradi. O'simlik va hayvonlarning tashqi morfologik (tuzilishga oid) xususiyatlari maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning idrokiga tushunarli bo'ladi, shuning uchun, umuman olganda, aynan misollarda ko'rsatilgan moslashuvchanlik haqidagi bilim unga tushunarli bo'lishi mumkin. Funktsiyaning tashqi ko'rinishlari (hayvonlarda bu xatti-harakat) ham bolaning yaqqol obrazli tafakkuri uchun tushunarli va unga qiziqarlidir. Hayvonlarning xulq-atvori uning tuzilish xususiyatlariga to'liq mos keladi, u bunday sharoitlarda tashqi organlar (tana qismlari) bilan nima qilish mumkinligini ko'rsatadi. Kichkina bolani hayvonlar xatti-harakatining o'zgaruvchanligi ham o'ziga jalb qiladi: obrazlarning tez o'zgarishi uning hali beqaror diqqati va idrokini o'ziga osongina qaratadi, fikrlashi uchun "oziq" beradi.

Tushunchalarning mukammallashuvi yashash muhiti tushunchasi bilan uzviy bog'liqdir. Kattalar bolalar bilan o'simlik yoki hayvonning hayoti uchun nima zarurligini (substrat, suv, havo, oziq-ovqat, muayyan harorat sharoitlari va boshqalar), ular qanday buyumlar, materiallar bilan o'ralganligini, qanday xususiyatlarga ega ekanligini bemalol muhokama qilishi mumkin.

Bu tushunchalar birinchi va asosiy ekologik tushunishni ifodalaydi, ya'ni har qanday tirik organizm o'z ehtiyojlari va ularni qondirish zarurati orqali yashash muhiti bilan yashash sharoitiga morfofunktsional moslashuvchanlik (adaptatsiya) orqali bog'langan. Bu fikrni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning ongiga aniq va tushunarli qilib yetkazish mumkin. Misol uchun: - Olmaxon - o'rmon hayvoni bo'lib, u haqidagi ma'lumotlarni bolalar maktabgacha yoshda oladilar. Tirik mavjudot sifatida u oziq-ovqat, havo, issiqlik va boshqalarga bo'lgan ehtiyojlarga ega bo'lib, ularni faqat o'z yashash joyida - aralash yoki ignabargli o'rmonda qondirishi mumkin. Olmaxonning yashash muhiti - bu bir-biridan ma'lum masofada o'sadigan daraxtlarning turli (mavsumga qarab) holati: yozda bargli, urug'li, mevali, qishda yalang'och va boshqa hayvonlar qorda; hayvon uchun

ozuqa bo'ladigan o'simliklar (o'rmon yong'og'i, yong'oq, archa urug'i, qo'ziqorin va boshqalar); o'rmonlar, ular orasida mavsumiy o'zgaruvchan va yirtqichlar bilan yashashini keyinchalik tushunishlari mumkin. Bu moslanish xususiyatlari olmaxonga daraxtlarda har tomonga bemalol yurish, ozuqa topish va uni yeyish, dushmandan qochish, uya qurish va nasl qoldirish, mavsumiy harorat o'zgarishlariga qaramasdan o'troq hayvon bo'lib qolish imkonini beradi. Shunday qilib, olmaxonning yashash muhiti bilan o'zaro aloqasi amalga oshadi.

Ushbu ekologik tasavvur maktabgacha bo'lgan davrda asta-sekin shakllanishi mumkin, natijada olti-yetti yoshga kelib, bola nafaqat o'rmondagi hayvonlar hayotining aniq faktlarini o'zlashtiradi, balki hayvonning yashash muhiti bilan moslashuvchan o'zaro bog'liqligini ham tushunadi.

Xulosa. Shunday qilib, ekologiya bir qator tushunchalari va tirik tabiatning ba'zi ekologik qonuniyatlari maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash metodikasi mazmunining ilmiy asosi bo'lib xizmat qiladi.

Ko'rib chiqilgan hodisalardan tashqari metodikaga insonning (tur vakili, tirik mavjudot sifatida) yashash muhiti bilan aloqasini, uning hayoti va salomatligining tashqi omillarga (havo, suv, issiqlik, oziq-ovqat va boshqalar) bog'liqligini aks ettiruvchi tushunchalarni ham kiritish mumkin. Bu ma'lumotlar inson ekologiyasi, ijtimoiy ekologiyaga bevosita aloqador. Sog'liqni saqlash, uni bolalar bog'chasi va oilada qulay turmush sharoitlarini, sog'lom turmush tarzini yaratish yo'li bilan qo'llab-quvvatlash mavzusini maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning diqqat-e'tiboriga havola etish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Николаева С.Н. Методика экологического воспитания дошкольников Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. 2-е изд., испр. Издательский В центр «Академия», 2001.— 184 с.

2. Meliboyev A.R. Maktabgacha ta'limda tarbiyachilarga ekologik ta'lim berishga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari. Toshkent 2014.

3. Xasanova G.I. Ta'lim jarayonida dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari. Jizzax:2020. 420 bet. 223 – 225 b.

4. Sodiqova Sh. Maktabgacha pedagogika.Darslik Toshkent-2012 yil.149-150 b.

5. Nurmamatov Z.Sh. Sun'iy intellekt orqali "Texnologiya" fani o'qituvchisining innovatsion faoliyat modelini rivojlantirish O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2025, [1/2] ISSN 2181-7324 UDK: 371.035:371.3 FALSAFA <http://journals.nuu.uz> Social sciences.

6. Nurmamatov Z.Sh. "Texnologiya fani darslarida o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda robototexnikadan foydalanish" nomli

electron darslik O‘zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi huzuridagi Intellektual mulk agentligi guvohnomasi. № DGU 53805 - 18.07.2025 - y. ro‘yxatdan o‘tkazilgan.

7. Nurmamatov Z.Sh. Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash jarayoni Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture. - Angliya. volume 3 issue 1, part 2 january 2023 – y. ISSN 2181-2888 page 138-142

8. Nurmamatov Z.Sh. Ta'limdagi taraqqiyotni tezlashtirish uchun innovatsiyalar va texnologiyalardan foydalanish Innovations in technology and science education Volume 2 ISSUE 7, part February 2023-y ISSN 2171-381X WWW.HUMOSCIENCE.COM page 1011-1018.